

SERIA DE AUTOR MATEI CĂLINESCU

OPERE. STUDII ȘI ESEURI

Matei Călinescu (15 iunie 1934, București – 24 iunie 2009, Bloomington, Indiana), poet, prozator, eseist, critic, teoretician literar și profesor de literatură comparată, a absolvit Universitatea din București, secția engleză, în 1957. După o perioadă în care a lucrat la *Gazeta literară* (corector, apoi redactor), în 1963 devine asistentul lui Tudor Vianu la Catedra de literatură universală și comparată a Universității din București. În 1973 părăsește România și-și începe cariera universitară la Indiana University din Bloomington, întâi ca Visiting Professor și bursier Fulbright, apoi ca profesor la Catedra de literatură comparată (al cărei șef este între 1996 și 1998). Înaintea plecării în America publică șapte cărți de critică și istorie literară, trei volume de poezie și un roman (*Viața și opiniile lui Zacharias Lichter*, 1969, încununat în același an cu Premiul pentru proză al Uniunii Scriitorilor din România). Printre cărțile publicate în limba engleză se numără *Five Faces of Modernity*, 1987 (ediția adăugită a cărții *Faces of Modernity*, 1977 – tradusă în română cu titlul *Cinci fețe ale modernității: Modernism, avangardă, decadență, kitsch, postmodernism*, 1995, ediție revăzută și adăugită, 1987) și *Rereading*, 1993 (în versiunea românească adăugită, *A citi, a reciti: Către o poetică a [re]lecturii*, 2003). După 1989, Matei Călinescu redevine o prezență familiară în peisajul editorial românesc. În 1994 publică, împreună cu Ion Vianu, *Amintiri în dialog*. Urmează *Despre Ioan P. Culianu și Mircea Eliade: Amintiri, lecturi, reflecții* (2002), *Portretul lui M* (2003), *Tu: Elegii și invenții* (2004), *Un fel de jurnal (1973–1981)* (2005), *Eugène Ionesco: Teme identitare și existențiale* (2006) și *Mateiu I. Caragiale: Recitiri* (2007).

În 2016, Editura Humanitas lansează seria de autor Matei Călinescu, care, urmând îndeaproape dorința testamentară a autorului, intenționează să redea integralitatea scrierilor sale. Până acum au apărut în această serie *Un altfel de jurnal: Ieșirea din timp*, *Portretul lui M*, *Viața și opiniile lui Zacharias Lichter*, *Un fel de jurnal (1973–1981)*, *Amintiri în dialog: Memorii* (în colaborare cu Ion Vianu), *Spre România (2000–2002): Jurnal inedit*, *Conceptul modern de poezie: De la romantism la avangardă*, *A citi, a reciti: Către o poetică a (re)lecturii*, *Eugène Ionesco: Teme identitare și existențiale*, *Scrisori din exil: Corespondență inedită* (în colaborare cu Ion Vianu), *Înainte de sfârșit e totdeauna prea devreme: Poeme alese* (antologie de Teodor Dună).

MATEI CĂLINESCU

Despre
Ioan P. Culianu
și Mircea Eliade

Amintiri, lecturi, reflecții

Ediție revăzută și adăugită

Traducerile din limba engleză
de Mona Antohi

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Notă asupra ediției

Editura Humanitas reeditează, în seria de autor Matei Călinescu, volumul *Despre Ioan P. Culianu și Mircea Eliade: Amintiri, lecturi, reflecții*, apărut inițial la Editura Polirom în 2002, în două ediții (preluăm aici ediția a doua, revăzută și adăugită).

Potrivit dorinței exprimate de autor în *Un altfel de jurnal: Ieșirea din timp* (publicat de Editura Humanitas în 2016), cartea cuprinde, pe lângă Addenda și Anexe la ediția a doua, „Prefața” (*Corespondența Eliade–Culianu*) la Ioan Petru Culianu, *Dialoguri întrerupte: Corespondență Mircea Eliade–Ioan Petru Culianu*, Polirom, 2004 și articolul „Recitind *Jurnalul portughez*”, apărut în *Observator cultural*, nr. 81 (338), 14–20 septembrie 2006, incluse în Anexe la ediția a treia.

Prefață la ediția a doua

Sper că „paratextele“ (în sensul lui Gérard Genette: toate elementele care înconjoară un text: prefețe, postfețe, note, anexe, interviuri etc.) adăugate acestei noi ediții a eseului meu memorialistic *Despre Ioan P. Culianu și Mircea Eliade* nu vor complica prea mult lectura lui și că, în cele din urmă, efectul lor va fi de a introduce câteva unghiuri și nuanțe noi în înțelegerea textului principal (pe care l-am lăsat neschimbat, corectând doar greșelile de tipar), nu de a-l pune pe cititor în situația de a se pierde într-un labirint textual/paratextual. Evident, nici prima ediție a acestei cărți nu se oferea unei lecturi simple, lineare, neîntrerupte. Orice text cu note de subsol și cu o Addenda sugerează o lectură cu întreruperi, zigzaguri, întoarceri din drum ori salturi înainte, într-o ordine care rămâne, în fond, la latitudinea cititorului. Noile adaosuri vor înmulți itinerarele posibile de lectură. Recomandarea mea ar fi, pentru cei cu adevărat interesați de problemele și întrebările pe care le ridică această carte, să înceapă cu textul principal, și anume eseul memorialistic propriu-zis, care spune povestea unei relații între un maestru celebru și un tânăr discipol „cu focul sacru“ asasinat în mod misterios la câțiva ani după moartea maestrului.

Cele trei eseuri mai vechi despre Eliade, publicate în anii 1970 și 1980 în limba engleză și traduse în românește pentru Addenda la prima ediție pot fi ignorate de cititorul care nu e interesat de amănuntele „inițierii hermeneutice“ a autorului acestor rânduri în lectura prozelor fantastice ale lui Eliade.

Aceste eseuri înregistrează încercările și dibuirile, uneori mai aproape, alteori mai departe de calea cea bună (sau de căile cele bune, căci sunt mai multe, ca și cele greșite), prin care autorul a trebuit să treacă înainte de a-și da seama cât de importantă e pentru înțelegerea povestirilor lui Eliade reconstituirea cât mai minuțioasă a *contextului istoric și biografic* în care se situează acțiunea și bogatele lor referințe mitice. Abia începând de la această reconstituire devine vizibilă dimensiunea lor ezoterică. Desigur, în cazul celor trei eseuri mai vechi, în absența „cheilor“, e vorba de lecturi exoterice, mai mult sau mai puțin convenționale, mai mult sau mai puțin naive, mai mult sau mai puțin plauzibile, și parcă „date“, cum mi-a spus un cititor atent și acut al primei ediții. Ele ilustrează totuși faze în autobiografia mea de cititor, și probabil că orice cititor care vrea să se ia în serios trebuie să treacă, într-un fel sau altul, prin ele. Dar, repet, cine nu e cu adevărat interesat într-o „lectură a lecturii“ poate să le sară fără pagubă.

Noile paratexte, introduse în secția finală de Anexe la ediția a doua, au fost concepute și scrise fie imediat înainte, fie curând după textul principal. Aproape contemporane cronologic, ele respiră același aer al timpului și asta le dă, îmi place să cred, o anumită unitate stilistică și de viziune, care le apropie ca ton și mod de gândire de eseul titular.

Paratextul cel mai întins inclus în noua ediție, „Generația 1927: Prietenii și opțiuni ideologice (Mihail Sebastian, Mircea Eliade, Nae Ionescu, Eugène Ionesco, E.M. Cioran)“, cu care se deschid Anexele, e un eseu care încearcă să spună povestea prietenilor, dușmăniilor, despărțirilor și împăcărilor unor membri remarcabili ai „tinerei generații“ al cărei șef unanim recunoscut fusese Mircea Eliade. Acest articol ar fi putut figura și în ediția întâi. M-am decis în ultimul moment să nu-l includ pentru că mi s-a părut că spune o poveste paralelă celei din textul principal. De fapt, îmi dau seama acum, aceste povești se întretaie, căci unul din eroii lor principali e același: Mircea

Eliade. Trebuie să adaug că, între timp, am citit cartea Alexandrei Laignel-Lavastine, *Cioran, Eliade, Ionesco: L'oubli du fascisme* (Presses Universitaires de France, Paris, 2002), care construiește povestea celor trei membri celebri în Occident ai Generației 1927, în exil la Paris după cel de-al Doilea Război Mondial, într-un mod ce se află într-un contrast aproape perfect cu narațiunea centrală din articolul meu, deși pe baza unei documentații aproape identice¹. Faptele luate în considerație sunt deci, în linii mari, aceleași (oricare ar fi proveniența lor documentară), dar cadrul de referință în care sunt plasate și interpretările diferă cât se poate de mult. Laignel-Lavastine spune povestea unei complicități vinovate în care Cioran și Eliade și-ar fi ascuns trecutul legionar (continuând să creadă în aceleași valori fasciste, repudiate în regimul democratic occidental în care au trăit după război), iar Ionesco le-ar fi protejat acest secret de teamă să nu fie revelate propriile sale secrete: originea lui evreiască prin mamă și faptul că reprezentase pentru doi ani (între 1942 și 1944), în calitate de consilier cultural la Legația României de la Vichy, regimul mareșalului Ion Antonescu. Prietenia de peste patruzeci de ani dintre Ionesco, Eliade și Cioran ar fi fost, după autoarea acestei cărți, de natura unei conspirații tacite, a unei voințe comune de a uita fascismul. Antifascismul lui Ionesco, precum și atitudinea sa favorabilă

1. Am consemnat reacțiile mele de lectură într-un articol, „O carte despre Cioran, Ionesco, Eliade”, publicat în revista 22 (nr. 10, 14–20 mai 2002), înainte de a-mi fi dat seama că documentarea aparent solidă a volumului e preluată aproape cu totul – uneori până la semi-plagiat sau chiar plagiat – din studii anterioare în limba română, cum a demonstrat Marta Petreu, una din marile victime ale acestui transfer, într-o serie de articole publicate în 22 în iulie 2002. Ceea ce m-a izbit pe mine în cartea Alexandrei Laignel-Lavastine au fost interpretările răuvoitoare, contextualizările improprii și un mod inchizitorial de a prezenta lucrurile. În ciuda obiecțiilor, recomandam traducerea în românește a cărții. Acum, după ce am aflat ce am aflat, n-aș mai face-o.

față de Israel s-ar explica prin originea sa evreiască, iar reconcilierea lui cu Cioran și Eliade s-ar datora, dincolo de o amnezie convenabilă, anticomunismului celor trei – deși e greu de înțeles cum un evreu ca Ionesco, fie el ascuns, s-a putut împrieteni cu doi antisemiți, cum îi consideră autoarea, unul purtând masca filosemitismului (Cioran), celălalt în continuare antisemit „visceral“ (Eliade). Interpretarea mi s-a părut forțată și am putut verifica acest lucru la nivelul documentelor care sunt nu o dată încadrate tendențios, introduse în montaje compromițătoare, citate trunchiat și făcute să sugereze un sens uneori în directă opoziție cu sensul lor evident din contextul original.

Anterior cărții Alexandrei Laignel-Lavastine, eseul meu despre relațiile dintre Sebastian, Eliade, Nae Ionescu, Eugène Ionesco și Cioran, scris în limba engleză și apărut în revista *East European Politics and Societies* (vol. 15, numărul 3, toamna 2001, pp. 649–677), articulează narațiunea reconcilierii dintre Eliade și Cioran, pe de o parte, și Eugène Ionesco, pe de alta, cu totul altfel: i-ar fi apropiat pe cei trei duritățile exilului, precaritatea situației personale a fiecăruia, mâhnirea produsă de căderea țării din care veneau sub dominația brutală a stalinismului; ar fi jucat un rol important și amintirile, lecturile și referințele culturale comune, în ciuda ideologiilor radical diferite pe care le îmbrățișaseră în anii '30; un factor favorizant ar fi fost desigur drama interioară prin care a trecut Cioran, căința lui sinceră pentru afirmații iresponsabile făcute în trecut, iar în cazul lui Eliade sensul unei răscumpărări a rătăcirilor sale politice din anii '30 prin muncă, printr-un imperativ al „creației ca datorie“, împlinit într-o operă savantă de vaste proporții, recunoscută atât de comunitatea internațională a specialiștilor în istoria religiilor, cât și de publicul larg; și ar fi contribuit esențial faptul că Ionesco, antifascistul neabătut, îi absolvise pe foștii săi dușmani reformați sufletește, și-și făcuse din ei prieteni. În locul complicității din scenariul propus de Laignel-Lavastine, eu am văzut o împrietenire sau o reîmprietenire între

membri ai aceleiași generații intelectuale, uniți în exil printr-o solidaritate creatoare. Iar prietenii, ca de altfel și dușmăniile dintre mari personalități culturale cum au fost cei trei, sunt lucruri delicate și misterioase, care țin de o alchimie subtilă a spiritului, și nu pot fi reduse la simple interese ori conflicte „politice“, reale sau inventate. Interesele comune pot explica o conspirație sau o complicitate, dar complicități nu trebuie nici să fie, și de cele mai multe ori nici nu sunt, *prieteni* în adevăratul înțeles al cuvântului. *To make a long story short*, după lectura volumului *Cioran, Ionesco, Eliade: L'oubli du fascisme*, am decis să introduc eseul meu în sumarul noii ediții, în noua versiune a Monei Antohi, traducătoarea din engleză și a textelor incluse în Addenda primei ediții. Eseul acesta poate fi citit și independent de restul cărții; el poate fi citit înaintea textului principal, într-un itinerar de lectură care ar începe printr-o examinare a *background*-ului istoric-biografic și printr-o situare a lui Eliade în cadrul generației sale. Eu, preferând începuturile *in medias res*, rămân la opinia exprimată mai sus, și anume că parcursul de lectură cel mai bun începe cu textul principal, cel care dă titlul volumului. Trei alte paratexte figurează în Anexa la ediția a doua și cred că ele adaugă nuanțe importante portretelor celor doi protagoniști.

Spre sfârșitul eseului memorialistic despre Culianu și Eliade, mă refeream la două articole nepublicate ale lui Culianu despre Eminescu, articole pe care aveam motive să le cred definitiv pierdute (Tereza Culianu-Petrescu și Dan Petrescu, editorii operei lui Culianu, nu le aveau în arhiva lor și mă rugaseră pe mine să le caut printre hârtiile mele; iar eu le căutasem și nu le găsisem). Din fericire, o nouă scotocire fără mari sau chiar mici speranțe prin „antiarhiva“ mea, după apariția volumului *Despre Ioan P. Culianu și Mircea Eliade*, a fost încununată de un succes cu totul neașteptat. Am putut deci înmâna editorilor lui Culianu cele două articole inedite intitulate „Eminescu, profetul din deșert“ și „Eminescu: Teme magice“; ele vor apărea

într-unul din volumele viitoare ale operelor sale. Amândouă au fost scrise la începutul anului 1989, în vederea centenarului morții lui Eminescu (15 iunie 1889–15 iunie 1989), deci cu aproximativ un an înainte de 22 decembrie 1989, într-o perioadă în care publicarea lor în țară nu putea fi concepută. Revista de exil *Agora* nu le-a publicat nici ea din motive pe care le explic în eseu titular. Cu textul acum în față, îmi dau seama că memoria mea reținuse doar anumite elemente ale unui argument mai complex și că-l redase simplificat, sub forma unei identificări ipotetice a lui Eminescu naționalistul cu Corneliu Codreanu, o identificare ce nu-i aparține de fapt lui Culianu, ci legionarilor de care el se delimitează în termenii cei mai drastici. Întrebarea rămâne: respingând cultul naționalist al lui Eminescu, odată cu naționalismul marelui poet, nu se răfuia Culianu indirect – dar neechivoc – și cu naționalismul maestrului său din perioada deschis legionară a acestuia? Nu e posibil ca, atunci când scria „pare de-ajuns de sigur că Eminescu ar fi purtat cămașa verde în 1937“, el să se fi gândit și la maestrul său care, se dovedea, ar fi putut foarte bine să poarte cămașa verde în 1937? Eu continui să cred că da. Despre utilizarea propagandistică a lui Eminescu și despre consecințele ei Culianu scrie în articolul „Eminescu, profetul din deșert“: „Din păcate, românul de rând s-a identificat cu el mai mult decât era nevoie, mai mult decât era sănătos, am putea spune. Nu-l citea și cita înfocat Corneliu Codreanu la fiecare pas, profitând de păcatul antisemitismului în care Eminescu căzuse atât de adânc? Iar legionarii, nu-l numeau ei oare pe Corneliu Codreanu «al doilea Eminescu», arătând că și primului i se curmase viața tot la 39 de ani și subliniind asemănarea dintre cele două destine?“¹ Și ceva mai departe Culianu notează: „Nebulosul poet crede

1. Această comparație „ritualistică“ și esențial absurdă revine și în vremea noastră sub pana unor nostalgici ai Legiunii. Astfel, în recenta sa carte *În căutarea Legiunii pierdute* (Vremea, București, 2001), Răzvan

în valorile ancestrale, ale românilor și ale beduinilor deopotrivă: ospitalitatea, generozitatea. Comite greșeala nefastă de a crede că sărăcia nu e un păcat, ci o virtute. În el cântă deja struna național-socialistă, struna fascistă, struna gardistă, ba chiar și struna comunistă câteodată“. E un mod de a spune – *une façon de parler*. Eu aș formula altfel: doar printr-un efect retroactiv, strunele pe care le auzea Culianu răsunau cum răsunau sub influența clișeeilor idolatrizării politice a lui Eminescu de către naționaliști, de către legionari și apoi de către național-comuniști. Idolatrizarea interesată nu numai falsifică, dar poate fi posedată și de-o obscură voință distructivă, în cazul dat atât față de adevăr, cât și față de poezia adevărată. Numai ținând seama de această voință distructivă putem aprecia triumful dincolo de vremuri al *poetului* Eminescu asupra idolului politic prin „*opera sa fără de apus*“ (cuvintele cu care se termina articolul regăsit al lui Culianu).

O mică descoperire pe care am făcut-o între timp și care completează textul principal – și anume analiza microromanului *Nouăsprezece trandafiri* – se referă la semnificația misteriosului număr 19 din titlu. O comunic aici pentru că nu vreau să intervin în text, și pentru că aflarea de către cititor a acestui detaliu nu-i va micșora, sper, interesul pentru descifrarea mesajului atât de bine ascuns în povestea lui Eliade. Încă din primul capitol ar trebui să înțelegem – presupunând că suntem atenți la numere, numerologie, date calendaristice; și totuși acest amănunt poate să ne scape, cum mi-a scăpat mie la relectură după relectură până când am găsit explicația într-o recenzie intitulată „Nouăsprezece trandafiri“ de pictorul Camilian

Codrescu nu ezită s-o reafirme în termenii următori: „Omul acesta [e vorba de Corneliu Codreanu], mort la 39 de ani (ca și Eminescu, de care-l leagă în eternitate, dincolo de obârșiile bucovinene, aceeași evlavie față de tradiția națională și aceeași responsabilitate față de destinul nostru comunitar)...“ (p. 10).

Demetrescu, publicată în revista de exil *Cuvântul românesc*, în aprilie 1981, și reprodusă în *Mircea Eliade în conștiința contemporanilor săi din exil*, Criterion Publishing, 2001, pp. 126–131 – ar trebui deci să înțelegem că Laurian Serdaru, prezumtivul fiu al cunoscutului scriitor Anghel D. Pandele (A.D.P.), împlinește 28 de ani chiar în ziua când începe acțiunea și că, după propriile lui spuse, își pierduse mama când avea 9 ani, deci cu 19 ani în urmă. A doua zi Serdaru urma să se căsătorească cu Niculina, și maestrul – care deci *a înțeles* – îi spune secretarului său, Eusebiu Damian: „Cumpără, te rog, 19 trandafiri și, la sfârșitul ceremoniei, oferă buchetul Niculinei din partea mea, cu aceste cuvinte...” Simbolismul, cred eu, e esențial mioritic: funerar-comemorativ și nupțial totodată. În interpretarea alegorico-politică pe care o propun în textul principal, nu e poate lipsit de semnificație faptul că mama lui Serdaru s-a prăpădit în 1948, primul an al Republicii Populare Române, instaurată la 30 decembrie anul precedent, odată cu izgonirea din țară a regelui Mihai I. Dar mai important e că „aceste cuvinte”, rămase în suspensie în pasajul citat, devin spre sfârșitul povestirii două formule în limba engleză, *As always* și *Remember*, care vor însoți buchetele de 19 trandafiri trimise anual de trioul A.D.P., Niculina și Laurian din a patra dimensiune (cum ar zice Culianu) credinciosului secretar Damian de ziua cununiei sale cu Valeria. Semnificația? Simbolismul funerar-nupțial își adaugă două fal-duri: Eternitatea (sau transcenderea Timpului) și Amintirea/Anamneza – două din temele profunde ale lui Eliade.

Pentru a ușura, dacă nu lectura, consultarea acestei cărți am alcătuit un indice. Îi sunt îndatorat lui Silviu Lupescu, directorul Editurii Polirom, pentru ideea și realizarea în timp record a celei de-a doua ediții a acestei cărți.

Iulie 2002

Prefață

Datorez această carte unei întâmplări, și anume faptului că Sorin Antohi mi-a solicitat colaborarea la un volum mai amplu, cu numeroși alți colaboratori, un fel de *Festschrift* postum dedicat lui Ioan P. Culianu cu prilejul împlinirii a zece ani de la moartea sa, survenită la 21 mai 1991.¹ Am început să scriu ceea ce ar fi trebuit să fie o scurtă evocare a lui Culianu în septembrie 2000, dar lucrurile s-au complicat curând. Îl cunoscusem pe Culianu mai îndeaproape la Chicago, în împrejurări strâns legate de persoana și personalitatea lui Mircea Eliade. Mi-am dat repede seama că nu puteam să vorbesc despre el fără a vorbi și despre maestrul său, de care eu însumi fusesem apropiat. Iar despre acesta din urmă erau multe de spus. Nevoia unor lecturi sau relecturi (mai ales din Eliade) a dat iarăși o direcție neanticipată scrisului meu. Cu fiecare pagină așternută, evocarea promisă devenea tot mai stufoasă și mai greu de definit în termeni convenționali. La începutul anului 2001, când i-am trimis lui Sorin Antohi textul intitulat „Culianu: Eliade: Culianu: Amintiri și lecturi“, am precizat că era vorba de fragmente dintr-un *eseu memorialistic* mai întins, și nici azi nu pot da o caracterizare generică mai potrivită acestei scrieri compozite, în care reminiscența se împletește cu analiza textuală, și anecdota ia forma ipotezei hermeneutice, într-o meditație în ultimă instanță autobiografică, întreruptă de prea multe note de subsol.

1. Vezi *Religion, Fiction and History: Essays in Memory of Ioan Petru Culianu*, edited by Sorin Antohi, Nemira, București, 2001 (2 vol.).

Cuprins

<i>Notă asupra ediției</i>	5
<i>Prefață la ediția a doua</i>	7
<i>Prefață</i>	15
Sub semnul fantasticului	17
O crimă perfectă?	21
Maestrul îndepărtat	24
„În România n-am aflat nimic despre România“	35
Moartea maestrului	39
„Praznicul exilului“	44
Eliade și Sebastian	51
Eliade și Jung	56
<i>Nouăsprezece trandafiri</i> : O lectură profundă	62
Text și (auto)biografie	69
Pornind de la „mesajul atât de abil camuflat“	73
„Un om mare“: În ce sens ?	84
Ionesco și Eliade: Amédée și macrantropul	92
Ionesco: Între Eliade și Dada	96
O despărțire dificilă	100
Discipolul cu „focul sacru“	104
ADDENDA	
Între istorie și paradis: Încercări inițiatice (1979)	121
„Funcția irealului“: Reflecții despre proza scurtă a lui Mircea Eliade (1982)	130

Fantasticul și interpretarea sa în nuvelele târzii ale lui Mircea Eliade (1988)	163
--	-----

ANEXE LA EDIȚIA A DOUA

Generația 1927: Prietenii și opțiuni ideologice	193
O lectură posibilă	229
Iarăși despre Eliade și Sebastian.	233
<i>Non idem est si duo dicunt idem</i>	241

ANEXE LA EDIȚIA A TREIA

Correspondența Eliade–Culianu (2004)	255
Recitind <i>Jurnalul portughez</i> (2006)	290
<i>Indice de nume</i>	317